

5. Даниленко І. Молитва в поетичному дискурсі Тараса Шевченка / Ірина Даниленко // Слово і час. – 2006. – №6 (546). – С. 15-20.
6. Дашвар Л. Биті є. Гоцик. Книга 3 / Люко Дашвар. – Харків : Книжний Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 272 с.
7. Дашвар Л. Биті є. Макар. Книга 1 / Люко Дашвар. – Харків : Книжний Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 288 с.
8. Дашвар Л. Биті є. Макс. Книга 2 / Люко Дашвар. – Харків : Книжний Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 288 с.
9. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – К. : АТ Обереги, 1994. – 456 с.
10. Івасишина Т. А. Релігійний та Біблійний дискурс: проблема розмежування / Т. А. Івасишина // Studia Linguistica. – 2011. – Випуск 5. – С. 468-471.
11. Карасик В. И. Религиозный дискурс / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики // Сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 5-9.
12. Матіос М. Чотири пори життя / Марія Матіос ; вид. друге. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 264 с.
13. Павлюк М. М. Біблійний компонент у поетичній творчості Т. Г. Шевченка / М. М. Павлюк // Jews and Slavs. – Jerusalem, 1996. – V. 5. – С. 115-122.
14. Павлюк М. М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка / М. М. Павлюк // Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX – XX ст.). – К. : Заповіт, 1997. – С. 63-94.
15. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Роман-феєрія / Галина Пагутяк. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 224 с.
16. Ткачук Г. Джерело духовності (Роль експресивної лексики в моральному вихованні школярів під час опрацювання творів Миколи Магери в 5 класі) / Г. Ткачук // Українська мова і література в школі. – 2002. – №1. – С. 25-32.
17. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 960 с.
18. Шевченко Т. Г. Твори : в 5 т. / Т. Г. Шевченко – К. : Дніпро, 1985. – Т. 5. – 525 с.

В статтю пробуємо провести аналіз особливостей функціонування релігійного дискурсу Тараса Шевченка і сучасних українських письменників (Люко Дашвар, Марія Матіос, Галина Пагутяк, Галина Вдовиченко), виявити характерні риси мовного вираження аспекта духовності. Виділено загальні риси і відмінності, проведена класифікація і описання зібраного ілюстративного матеріалу.

Ключові слова: релігійний дискурс, сакральність, псалтир, молитва, релігійна лексика, комунікація.

In the article the author analyses the features of the religious discourse in works by Taras Shevchenko and modern Ukrainian writers (Lyuko Dashvar, Maria Matios, Halyna Pagutyak, Halyna Vdovychenko), finds out personal touches of language embodiment of spirituality aspect, distinguishes general and excellent language lines, classifies and describes the chosen illustrative material.

Key words: religious discourse, sacralness, Psalter, prayer, religious vocabulary, confessional communication.

УДК 81'37:821.161.2.09(092)

Г.О. Денискіна

ПРАГМАТИКА ТА ЛІНГВОСЕМАНТИКА ПАРАДОКСАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядається специфіка функціонування парадоксальних висловлень у поетичних творах Тараса Шевченка, визначаються провідні ознаки парадоксів, роль мікро- та макроконтексту в їх декодуванні читачем, з'ясовуються стилістичні прийоми створення парадоксу, виокремлюються семантико-прагматичні парадоксальні висловлення.

Ключові слова: парадокс, ідіостиль, прагматика, семантика, мікроконтекст, макроконтест, оксиморон, антитеза.

Аналіз поетичних текстів Т.Г. Шевченка засвідчує, що особливості функціонування парадоксальних висловлень в ідіостилі письменника зумовлені значною кількістю лінгвокогнітивних, семантичних і прагматичних чинників. Мова творів Тараса Шевченка досліджувалася у різних аспектах багатьма відомими вченими, зокрема: І. Білодід розглядав роль поета в історії української літературної мови, а також визначив категорії крилатих слів та словосполучень у поезії Тараса Шевченка; Ю. Івакін описував стиль політичної поезії Кобзаря; В. Ващенко досліджував семантико-стилістичні та фразеологічні риси Шевченкової мови, художні функції деяких граматичних категорій, значення художнього синтаксису у його творах; В. Русанівський вивчав джерела мови поета, індивідуально-авторський підхід до використання лексики; Ю. Дядищева-Росовецька звернула увагу на дослідження усно-традиційних витоків поетичного слова та слововживання Тараса Шевченка; Л. Мацько присвятила статтю ролі старослов'янських у поетичному доробку видатного поета, а також оцінку його пристрасної мови П. Кулішем; Ю. Мосенкіс здійснив опис трипільської символіки хліба у творах Тараса Шевченка; Л. Булаховський, В. Ільїн, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, А. Мойсієнко, Н. Сидяченко вивчали окремі аспекти мовостилу поета. Однак, за словами Г. Конторчук, «лінгвістична українська шевченкіана, хоч і має усталені наукові традиції і чималі напрацювання, потребує подальшої копіткої роботи» [3]. Так, зокрема лінгвістичні та прагматичні особливості парадоксальних висловлень в ідіостилі Тараса Шевченка ще не були охоплені увагою сучасних мовознавців.

Слід наголосити, що в цілому дослідження ролі, функцій, семантико-структурних особливостей парадоксів у текстах українських письменників майже відсутні. У вітчизняному мовознавстві пареміологічні

парадокси загалом розглядалися О. Селівановою. У статті О. Тараненка, уміщеній в енциклопедії «Українська мова», описано природу лінгвістичного парадоксу. Лексико-семантичні ознаки парадоксальних висловлень аналізувалися В. Карасиком. Розкриттю лінгвокогнітивних механізмів формування парадоксальних висловлень і виявленню прагматичних особливостей їхнього функціонування в англomовному художньому дискурсі присвячено дисертацію О. Жигадло. Російськими лінгвістами описано структурно-семантичні особливості парадоксів (Б. Ганєєв), їх когнітивну структуру (Є. Темянікова), обґрунтовано можливі шляхи розмежування оксиморона та парадоксу (Е. Шестакова), проаналізовано семантико-синтаксичну організацію парадоксу як стилістичного засобу (С. Золотарьова).

Актуальність статті, таким чином, зумовлена потребою аналізу парадоксального висловлення як складової художнього дискурсу Тараса Шевченка та необхідністю вивчення способів мовного вираження імпліцитної інформації у поетичних парадоксах.

Мета статті – виявити та описати лінгвoseмантичні та прагмалінгвістичні особливості функціонування та мовного вираження парадоксальних висловлень у поетичному доробку Тараса Шевченка.

Парадокс як фігура мови акумулює великий обсяг стилістичної інформації і тяжіє до сублімованих форм мовного комізму. Йому властива особлива семантико-синтаксична організація: у першій частині висловлення здійснюється транспозиція ознак, причому яка-небудь ознака гіпертрофується настільки, що звична гармонія руйнується, і усе висловлення стає антитезою до загальноновизнаного судження [2, 309]. Парадоксальне висловлення, на думку А. Габідулліної, становить граматично правильну структуру, побудовану на основі алогічного зв'язку двох суперечливих компонентів (експліцитного та імпліцитного характеру) [1, 17]. Тож **парадокс** розуміємо як висловлення, що містить суперечність, за якої поняття (категорії), що протиставляються, є істинними лише за умови окремого розгляду, натомість виявляються абсурдними чи алогічними при розгляді в сукупності.

Слід наголосити, що парадоксальність може виявлятися як на рівні мікроконтексту, так і на рівні макроконтексту (контексту всього твору, суспільно-політичних умов, за яких було написано твір, подій у долі автора тощо). При цьому обидва контексти розглядаються як єдине ціле. Парадоксальне висловлення породжує відповідний задумові автора стилістичний ефект, що є виразником авторських інтенцій та зумисних мовних аномалій. У зв'язку з цим дослідження парадоксальності як мовного явища потребує комплексного лінгвoseмантичного і прагмалінгвістичного аналізу.

Зокрема, аналіз поетичних текстів Тараса Шевченка дає змогу виокремити такі різновиди суперечностей, що становлять основу виявлених парадоксальних висловлень:

1. Суперечності між загальноновизнаною думкою із проблеми, що розглядається, і її неочікуваною реалізацією у висловленні:

«Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло. Молодеє лихо! якби ти вернулось, Проміняв би долю, що маю тепер» [5, 1, 149], «Отут, отут позавчора Перед жидом гнувся, А сьогодні... та жаль стало, що лихо минуло» [5, 1, 127]. Зазвичай у народному світогляді тузі за лихом не має місця і фразеологізм «удар лихом об землю» (забути горе, біду, не журитися) слугує підтвердженням. Цілком логічним уявляється сумувати за щасливими днями, натомість Тарас Шевченко наділяє такою вдачею себе і Ярему (поема «Гайдамки»), виявляючи трагізм людського буття, частково ототожнюючи власну долю з долею героя твору (на користь такої думки свідчить вибір імені нареченої Яреми – Оксана, а також підтверджений поетом факт, що любовна колізія була цілковито ним вигадана).

2. Суперечності між тим, що стверджується у першій частині висловлення, і тим, що постає у другій: «Світ, бачся, широкий, Та нема де прихилитись В світі одиноким» [5, 1, 51]; «Було колись – в Україні Лихо танцювало, Журба в шинку мед-горілку Поставцем кружляла. Було колись добре жити На тій Україні...» [5, 1, 82], «Треба глянуть та розказать... Бодай не дивиться!» [5, 1, 105].

Загалом для семантики парадоксальних висловлень властиве зіткнення в одному контексті лексичних та фразеологічних одиниць, що не сумісні за значеннєвими характеристиками, тобто вислів за найпростішої побудови (мікроконтекст) зазвичай містить антоніми: «Так як же скомпонувать? щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія komponуються» (поема «Гайдамаки». Передмова) [5, 1, 152].

Також найбільш продуктивним мовним засобом творення парадоксальних висловлень на рівні мікроконтексту є **оксиморон** – «риторична фігура, яка є сполученням двох несполучуваних понять, що мали б виключати одне одного» [4, 374]: «А я дивлюсь, поглядаю, Сміюся сльозами» [5, 1, 90], «На нашій славій Україні, На нашій – не своїй землі» (с. 7, т. 2), «Ніхто любив мене, вітав, І я хилився ні до кого» [5, 2, 34].

Однак інколи парадоксальність передбачає глибше прочитання, залучення макроконтексту, оскільки антонімічність закладена у символіці й передана автором імпліцитно. Таке висловлення передбачає декодування читачем вислову на основі фонових знань, як-от: «Аж поки іменем Христа прийшли ксьонзи і запалили Наш тихий рай. І розлили Широке море сліз і крові, А сирот іменем Христовим

Замордували, розп'яли...» [5, 2, 41]. Читач має побачити суперечність, згадавши заповіді з Біблії та вчення Христа, що засуджувало будь-яке насильство. Тим більше таке насильство не мали чинити служителі церкви – ксьонзи.

Більшість парадоксальних висловлень з поетичних творів Тараса Шевченка можуть бути кваліфіковані як **семантико-прагматичні парадокси**, своєрідність яких полягає в особливих семантичних відношеннях між мовною одиницею, що означає, й означуваним, а також в авторському прогнозуванні вербального впливу шляхом цілеспрямованого добору й організації мовних (зокрема, стилістично маркованих й експресивно-оцінних) та позамовних засобів. Реалізація прагматичного ефекту парадоксального висловлення передбачає досягнення взаєморозуміння між автором і реципієнтом, що можливе лише за умови наявності необхідного рівня лінгвістичної та комунікативної компетентності. При цьому автор може орієнтуватися:

- **на життєвий досвід читача**: «Єсть люди на світі – Сріблом-злотом сяють, Здається, панують, А долі не знають, – Ні долі, ні волі! З нудьгою та з горем Жупан надівають, А плакати – сором» [5, 1, 51] Слід звернути увагу, що у наведеному висловленні хоч і відсутнє безпосереднє протиставлення, однак, зважаючи на специфіку сучасної поетові дійсності, можемо стверджувати, що жупан мали б одягати з радістю, бо він був предметом розкоші, ознакою достатку. «Лічили, лічили... Поки її, безталанну, В труну положили» [5, 2, 25]; «Що ти несеш в Україну В латаній трбині? «Благоденствіє, указом Новеньким повите». Иди ж здоров, та не забудь Злидням поклонитись» [5, 1, 322]. Такі парадоксальні висловлення зазвичай ґрунтуються на антитезі – протиставленні звичного (побутового) уявлення про явище (процес) і справжнього стану речей;

- **на знання читачем особливостей життєвого шляху автора**: «Молюся! Господи, молюсь! Хвалить тебе не перестану! Що я ні з ким не поділю Мою тюрму, мої кайдани! » [5, 2, 12]. Парадоксальності наведене висловлення набуває лише за умови знання читачем, як потерпав Тарас Шевченко на засланні від самотності, як чекав листів з України, проте й радів, що сирота і не завдає мук власною арештантською долею найріднішим людям. «В неволі тяжко, хоча й волі, Сказати по правді не було» [5, 2, 14]. Суперечливість висловлення виявляється з огляду на факт звільнення Тараса Шевченка з кріпацтва. «Тепер же злії тієї долі, Як Бога, ждати довелось. І жду її, і виглядаю... » [5, 1, 14] – ефект парадоксальності твориться за рахунок несумісного поєднання фразеологізму «ждати як Бога», що має значення «чекати кого-, чого-небудь як великого свята, великої втіхи», дієслів «жду», «виглядаю» зі словосполученням «зла доля». «І тепер я розбите Серце ядом гою... » [5, 1, 321], «І не знаю, за що мене Господь карає? У школі мучилось, росло, У школі й сивіть довелось, У школі й дурня поховують. А все за того п'ятака, Що вкрав маленьким у дяка, отак Господь мене карає» [5, 2, 50];

- **на схильність читача до рефлексії, філософії, на можливість оцінити висновки та узагальнення автора**: «Страшно впасти у кайдани, Умирати в неволі, А ще гірше – спати, спати, І спати на волі...» [5, 1, 319]. Семантичний феномен парадоксальності виникає там, де є суперечність між вербалізованою думкою та змістом когнітивно-прагматичного фону. В наведеному висловленні парадоксальності сприяє багатозначність дієслова «спати», оскільки Тарас Шевченко наголошує не на фізичному стані організму, а говорить про «сон розуму», про «сон душі», який вважає неприпустимим. «Не заріже батько сина (...) Не заріже: викохає Та й продасть в різницю Москалеві» («Гоголю») [5, 1, 249]. Декодування змісту цих поетичних рядків передбачає знання читачем історичної повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», де батько зарізав власного сина, покаравши за зраду України. Суперечність виникає через нелогічність дії «не заріже – продасть в різницю» (тобто, все одно прирікає на смерть), однак знання суспільно-історичних обставин сучасних поетові дає змогу читачеві зрозуміти різницю у причинах жахливого жертвоприношення. «Бо на її, широкій (землі – Г.Д.), куточка нема тому, хто все знає, тому, хто все чує: Що море говорить, де сонце ночує. Його на сім світі ніхто не прийма» [5, 1, 71]. Диспропорція, дисгармонія у співвідношенні експліцитної інформації у наведених рядках виявляється у тому, що на «широкій землі» «куточка нема» для мудрої, всезнаючої людини, яку ніхто не приймає. Неприйняття злодія уявляється логічним, неприйняття добродія – абсурдним.

На окрему увагу заслуговують парадоксальні висловлення, що за допомогою іронії, через глибоку внутрішню суперечність викривають дії та вчинки так званих «добрих людей»: «Пограються добрі люди, Як холодні хвилі; Потім собі подивляться, як сирота плаче; Потім спитай, де сирота, – Не чув і не бачив» [5, 1, 154]; «Не так тії вороги, Як добрії люди – І окрадуть жалкуючи, плачучи осудять (...) Без ворогів можна в світі Як-небудь прожити. А ці добрі люди Найдуть тебе всюди, І на тім світі, добряги, Тебе не забудуть» [5, 2, 136], «На те вони люди: І вдовицю не забудуть, І тую осудять!» [5, 2, 159]. У наведених прикладах номінації «добрі люди» та «люди» набувають протилежного прямого значення («злі люди», «нелюди»), реалізуючи намір автора поглузувати, викрити приховані маскою доброти якості. Парадоксальність таких висловлень забезпечують експліцитні компоненти, що поєднують різні семантичні

шари на різних рівнях тексту, сприяючи встановленню асоціативно-сміслового зв'язку між частинами поетичного твору.

Парадоксальність у поетичних творах Тараса Шевченка може бути дистантною, у такому випадку алогічність міститься у межах одного тексту, однак парадоксальні висловлення належать до різних структурних частин твору:

*Запеклюю душу злодія не спинить,
тільки стратить голос, добру не навчить.
нехай же лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить (...).
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне, – рай, та годі!
Верба сміється, свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій [5, 1, 42].*

Парадоксальність початкового висловлення впливає з біблійної тези про можливість навернення на шлях істинний навіть найзапеклішого злодія, суперечність другого виявляється через заперечення ним попередньо стверджуваної думки, що розчулити, дійти до серця лютого злодія – неможливо. За такого структурного рішення семантичний простір, охоплений парадоксом, стає ширшим, а відтак – потребує глибшого прочитання.

Звісно, парадоксальні висловлення у поетичних творах Тараса Шевченка не передбачають утвердження якоїсь остаточної істини, а лише виявляють суперечливість суспільних явищ та загальноприйнятих світоглядних позицій.

Таким чином, як засвідчує аналіз поетичних текстів, провідними ознаками парадоксальних висловлень у творах Тараса Шевченка є:

- одиничність поняття (об'єкта), що характеризується;
- нелогічність;
- побудова висловлення за законами відповідної мови;
- одночасність контрасту і тотожності.

У парадоксальних висловленнях Тараса Шевченка переосмислюються загальнолюдські й етнічні світоглядні канони, ідеали й ціннісні орієнтири суспільства. У межах парадоксу відбувається кореляція лінгвістичних і психокогнітивних феноменів, орієнтованих на специфічний, індивідуальний спосіб світобачення й пов'язаних з етнічною мовною картиною світу, що й накреслює перспективи подальших досліджень. Парадоксальні висловлення Тараса Шевченка – це важливий компонент ідіостилію поета, що є надбанням як української літературної мови, так і вітчизняної філософської думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габидулина А.Р. Парадокс в афоризмах современных писателей / А.Р. Габидулина // Наукові записки Луганського національного університету. Серія «Філологічні науки». Дискурсологія: мова, культура, суспільство : зб. наук. праць. – № 2 (38). – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – С. 16–29.
2. Денискіна Г.О. Особливості функціонування заголовків-парадоксів у мові сучасної української газетної публіцистики / Г.О. Денискіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. : 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / відп. ред. М.Я. Плющ. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – [вип. 8.]. – С. 308–312.
3. Конторчук Г. Творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих студій [Електронний ресурс] / Г. Конторчук // Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/vg/2010_21/32_21.pdf
4. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : підручник. / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 426 с.
5. Шевченко Т.Г. Твори : в 5 томах. / Т.Г. Шевченко. – К. : Вид-во худ. літ. «Дніпро», 1978. – Т. 1. – 374 с.; Т. 2. – 365 с.

В статті розглядається специфіка функціонування парадоксальних висказувань в поетических произведениях Тараса Шевченка, определяются основные признаки парадоксов, роль микро- и макроконтекста в их декодировании читателем, дається характеристика стилістическим приёмам создания парадокса, выделяются семантико-прагматические парадоксальные высказывания.

Ключевые слова: парадокс, ідіостиль, прагматика, семантика, мікроконтекст, макроконтекст, оксиморон, антитеза.

In the article it is regarded the specifics of paradoxical expressions functioning in poetical works of Taras Shevchenko, it is specified the principle features of paradoxes, the role of micro- and macro context in their decoding by the reader, it is given the characteristics of stylistic means used for creation of paradox, it is shown the semantic-pragmatic paradoxical expressions.

Key words: paradoxes, idiostyle, pragmatic, semantic, micro context, macro context, oxymoron, antithesis.